

УДК 371



*Трубавіна І. М.,  
д. пед. н., професор  
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*

## **СОЦІАЛЬНЕ ЗАГАРТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОРІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ**

*Стаття присвячена обґрунтуванню сутності соціального загартування як принципу соціальної педагогіки, механізму, напрямкам, методам і формам його реалізації в керованій соціалізації особистості.*

***Ключові слова:** соціальне загартування, проблемні соціальні ситуації, методи загартування.*

*Статья посвящена обоснованию сущности социального закаливания как принципа социальной педагогики, механизма, направлениям, методам и формам его реализации в управляемой социализации личности.*

***Ключевые слова:** социальное закаливание, проблемные социальные ситуации, методы закаливания.*

*The article is devoted to the social nature of hardening justification as a principle of social pedagogy, it's mechanism, trends, methods and forms of its realization in a controlled person's socialization.*

***Key words:** social nature, problematic social situations, methods of the social nature.*

**Постановка проблеми.** Проблема формування самостійної активної відповідальної особистості, здатної до саморозвитку, конкурентоспроможної в житті і на ринку праці пов'язана з необхідністю соціального

загартування особистості. Це є важливим питанням теорії соціальної педагогіки в контексті розвитку активності людини в житті як одного з факторів соціалізації особистості, реалізації теорії “допомоги для само-допомоги”, для формування життєвих умінь – критичного мислення, керування собою, впливу на інших, виваженого прийняття рішень, свідомого відповідального вибору. Соціальне загартування необхідне для керування емоційно-вольовою сферою особистості, уникнення нею насильства, захисту від будь-яких його форм, реалізації і відстоювання своїх людських прав у житті.

**Аналіз останніх публікацій.** Проблема соціального загартування розглядалася багатьма науковцями і філософами. Згідно з М. Рожковим, “*социальное закаливание* как принцип воспитания предполагает включение воспитанников в ситуации, которые требуют волевого усилия для преодоления негативного воздействия социума, выработки определенных способов этого преодоления, адекватных индивидуальным особенностям человека, выработки социального иммунитета, стрессоустойчивости, рефлексивной позиции” [11, с. 26]. Отже, соціальне загартування пов’язане перш за все з волею людини, в той час як більшість педагогічних досліджень з виховання і соціальної педагогіки (М. Болдирев, Т. Щукіна, Т. Шамова, Т. Мустафаєва та ін.) наголошують на мотивуванні особистості до участі в різних видах педагогічної діяльності. А. М. Басов доводить думку, що суть соціального загартування полягає у “використанні крапкових контрастних дотиків до особистого і соціального досвіду особистості з метою підвищення його опору негативному впливу середовища життєдіяльності, мобілізації потенціала для продуктивного вирішення життєвих труднощів, успішної адаптації в різноманітних ситуаціях” [1, с. 3]. Тобто соціальне загартування повинно відбуватися на контрасті позитивного і негативного у досвіді особистості різними засобами. М. Рожков условно поділяє засоби соціального загартування: 1. Підготовка до розв’язання соціальних проблем. 2. Соціальні проби (випробування). 3. Імітаційні засоби [11]. Це поєднує, на нашу думку, етапи реалізації і методи реалізації принципу соціального загартування, які доцільно розмежувати. Таким чином, постає питання: соціальне загартування – це принцип чи метод у педагогіці? Також соціальне загартування розглядалось у працях А. С. Макаренка, В. М. Сороки-Росинського, Я. Корчака, сучасних дослідженнях І. А. Плясунової, А. М. Басова. Медичний аспект загартування розкритий у роботах М. М. Амосова, В. В. Воронцова, І. П. Павлова. Але ці дослідження не розкрили сутність соціального загартування в контексті соціальної

педагогіки – в межах соціалізації особистості для попередження її криз і проблем у майбутньому, як засіб розвитку активності особистості.

На наш погляд, якщо розглядати загартування як принцип соціальної педагогіки, то він повинен мати напрямки, шляхи і засоби реалізації. Саме тому **метою** статті є визначення соціального загартування в теорії соціальної педагогіки як принципу, **а завданнями** – 1) визначення суті і механізму соціального загартування; 2) визначення шляхів реалізації принципу соціального загартування; 3) виділення методів і засобів реалізації соціального загартування.

**Виклад основного матеріалу.** Принцип – основна ідея, яка дозволяє свідомо обирати зміст, форми, методи, засоби будь-якої діяльності. Принцип повинен мати методологічне підґрунтя, стосуватися загальнонаукових підходів до соціально-педагогічної діяльності, оскільки конкретно наукові підходи і соціально-педагогічні підходи розкривають уже напрямки змісту, технології і методики роботи [5]. Таким підходом може стати аксіологічний підхід, який ґрунтується на цінностях моралі, головними з яких є добро і зло [7], що виявляється в різних аспектах людського життя. Без розуміння зла менше цінується і розуміється добро. Це філософське протиріччя – між добром і злом – є важливим для соціальної педагогіки і з точки зору рушійних сил розвитку особистості, який відбувається тільки при подоланні зовнішніх і внутрішніх протиріч, причому зовнішні можуть переходити у внутрішні, бути як випадковими, так і створеними педагогом. Тоді сутність педагогічної діяльності полягає у створенні протиріч, долаючи які особистість розвивається – переходить від нижчого до вищого рівня своєї життєдіяльності (за Г. С. Костюком). Отже, соціальне загартування повинно бути частиною педагогічної діяльності – не тільки вчити добру і усувати перешкоди зі шляху розвитку особистості [6], але й давати їй можливість для свідомого вибору, прикладання власних зусиль для себе, свого розвитку у штучно чи реально створених педагогічних ситуаціях протиріч меж добром і злом, що вимагає його розглядати як принцип соціально-педагогічної діяльності. Виникає питання: як, скільки і як саме створювати ці ситуації протиріччя між добром і злом для успішної соціалізації і розвитку особистості. Соціальне загартування є процесом, який повинен супроводжувати особистість на шляху її соціалізації поруч із підтримкою і допомогою для успішної самопомогі. Так, якщо у вихованні соціальне загартування є основою для попередження проблем соціалізації, керованою частиною якої є виховання, то в теорії соціальної педагогіки соціальне загартування повинно працювати на оптимізацію всіх факторів впливу

на особистість для гальмування негативних і посилення позитивних факторів впливу на неї, інтеграції позитивного в інтересах особистості. Але механізм цього процесу не достатньо розкритий у теорії соціальної педагогіки.

Звернемося до філософських засад цього процесу. М. Ганді ввів в обіг термін “соціальні щеплення”, під якими він розумів поступове пізнання дитиною негативних аспектів життя суспільства й вироблення певного імунітету проти них (пізнання фізичних страждань, духовної спустошеності, подолання страху, непротивлення насильству тощо) [3]. Його теорія ненасильницького опору говорить, що “протистояння злу через насильство лише примножує зло, і, оскільки зло може спиратися тільки на насильство, треба цілковито утриматися від останнього, щоб позбавити зло його опори”, “відмова потурати злу так само є обов’язком, як і співпрацювати з добром”; при цьому, відповідно до гуманістичної педагогіки, утримання від зла повинно бути свідомим, і людина повинна вміти розпізнавати зло. Але “принцип відмови від насильства передбачає добровільне прийняття покарання за протиставлення себе злу” [2, с. 40] – це вже про наслідки неучасті в злі. “Хто не з нами – той проти нас” – лозунг диктатури. Це означає необхідність соціального загартування в боротьбі зі злом і насильством.

Згідно з класичною медициною, необхідність щеплення пояснюється введенням малих доз ослаблених або мертвих бактерій і вірусів для вироблення імунітету в певні вікові періоди для протистояння інфекціям у майбутньому. Але якщо організм виробляє неусвідомлюваний для ЦНС захист від бактерій, то соціальні щеплення повинні виробити свідомий імунітет від лиха і насильства. Тільки виробляти його треба поступово і в певні вікові періоди шляхом штучного зіштовхування дитини з дозованими негативними ситуаціями, їх аналізом і усвідомленням суті негативу, його руйнівного впливу тепер і в майбутньому. Наприклад, діти, яких вивільнили з порнобізнесу, в більшості незадоволені тим, що їх позбавили легкої роботи, за яку вони отримували купу грошей і задоволення своїх потреб, чого б вони не мали, живучи з батьками або працюючи на звичайній роботі самі (з інтерв’ю з вихователями дитячих притулків). Ці діти не хочуть брати участь у виховній роботі, праці з самообслуговування, продуктивній праці – їх влаштувала попередня “робота”. Як їм пояснити руйнівний вплив на особистість такого досвіду, коли вихователі незадоволені своїм власним життям і роботою? Повертаємося до класики. К. Д Ушинський [13] писав, що вихователь сам повинен бути вихованим. Отже, соціальне загартування може проводити тільки той педагог, який сам є успішним,

вихованим, морально стійким, котрий подолав свої життєві кризи. Він має право переконувати на власних цінностях, житті, яке є цікавим і різноманітним, зразком для вихованців. Таким чином, мова йде про необхідність соціального загартування як процесу, а не одноразового заходу через 1) створення системи педагогічних ситуацій, які містять негатив для дитини і вимагають свідомого докладання нею зусиль для їх розв'язання; 2) вплив особистості педагога як носія цінностей добра в повсякденному житті. Можна говорити про проблемні соціальні ситуації в теорії соціальної педагогіки – ситуації протиріччя між старим способом рішення соціальної проблеми і рівнем наявних знань і вмінь у дитини для подолання нової проблеми в її житті, що приводить до вироблення нового способу її розв'язання або нового знання про шляхи її розв'язання, нових умінь, якостей особистості, в результаті – до розвитку особистості і набуття нового соціального досвіду в діяльності. Враховуючи теорію проблемного навчання [6] і рушійні сили розвитку і виховання особистості, можемо говорити про різні способи створення соціальних проблемних ситуацій для соціального загартування особистості: між теорією і практикою; між різними теоріями для вибору рішення, поведінки, між різними практиками і фактами, історією, досвідом та сучасністю, а також, враховуючи регулятивну функцію моралі в суспільстві, – ще й протиріччя між моральними нормами різного рівня: загальнолюдськими, правовими, політичними. Такі ситуації вимагають розмірковування, обговорення, суперечки, доказів, позицій, інформування, переконання, прикладів.

Соціальні проблемні ситуації можуть бути між особистістю і зовнішнім світом – як зовнішні протиріччя, які спеціально створюються чи використовуються педагогом, або всередині самої особистості – як внутрішні. До зовнішніх відносимо протиріччя між особистістю і колективом, суспільством з проблемами адаптації, соціалізації до їх норм, вибору рішення на користь конфронтації чи конформізму, це протиріччя між “треба” і “хочу”, “може”. Такими проблемними ситуаціями можуть бути ситуації з прийняття рішення на користь когось в ситуації обмежених ресурсів, обґрунтування вибору і рішення, використання різних моделей етичного прийняття рішень у житті, ранжування, пошук критеріїв моральної поведінки й оцінки поведінки, вчинків, з самооцінки своєї поведінки за обґрунтованими критеріями.

До внутрішніх протиріччя як засобу створення соціальної проблемної ситуації відносимо протиріччя між бажаним образом життя і наявними вміннями, знаннями і якостями, це протиріччя між “хочу”

і “можу”, між різними мотивами, що викликає боротьбу мотивів, між різними цінностями, якими керується людина при прийнятті рішення. Сьогодні бачимо масову рекламу насильства, алкоголізму, паління, гендерних стереотипів у ЗМІ, що не сприяє формуванню раціональних потреб у молоді, гендерної чуйності і культури миру, всебічному гармонійному розвитку особистості. Прикладом є фільм “Бригада”. Більш того, демонструються негативні зразки подолання проблем: завдяки силі, аморально, із порушенням прав. А позитивні зразки замовчуються і не акцентуються. Створити і посилити внутрішні протиріччя можливо, коли педагог добре знає особистість дитини і коли він сам дотримується тієї поведінки, яку він пропагує, створює позитивне соціальне середовище навколо себе і залучає до нього дітей. Учитель грає одну й ту саму роль в одній і тій самій аудиторії – самого себе. Тому він не має права на педагогічну помилку і негативний зразок поведінки. Боротьба мотивів при прийнятті рішень, здійсненні вчинків, неадекватний рівень домагань у дітей вимагають знання педагогом особливостей дитини і їх корекції, стимулювання її до самооцінки, самовиховання, включення в соціально позитивну діяльність, у позитивне соціальне середовище, створення ситуацій успіху для підкріплення позитивної поведінки. З іншого боку, необхідно звернути увагу на переконання дитини і рівень її вихованості – як буде діяти дитина, коли її ніхто не контролює. Тут доцільні спостереження, спонукування до рефлексії. Це є можливим при довірі, повазі до дитини, суб’єкт-суб’єктному спілкуванні, переконанні, що будуть лише тоді, якщо педагог користується повагою у дітей.

Проблемні ситуації передбачають їх створення і штучне введення педагогом у процес соціалізації, допомогу в їх розв’язанні різними методами – за дитину як зразок нового рішення, разом з нею на певних етапах рішення і самостійно. Зазначимо, що М. Рожков [11] наголошує лише на рішенні ситуацій разом із дитиною, а не за неї. Це метод фасилітації, а є ще евристична бесіда, проблемний виклад, консультування, групові методи вирішення проблем [6; 12]... Таким чином, методи соціального загартування можуть бути розрахованими на різну самостійність дитини, що дає змогу поступово привчати її до самостійного свідомого розв’язання проблем. У той же час ми згодні з думкою М. Рожкова [11] про необхідність рефлексії на різних етапах подолання проб для оцінки теперішнього і прогнозування наслідків вчинків і рішень. Але ця рефлексія теж повинна мати різний ступінь самостійності і під контролем педагога, разом з ним – у вигляді діалогу, педагогічної підтримки, фасилітації. Діалог підводить до

певного висновку [6], підтримка яка приводить до пошуку рішення проблеми [3], фасилітація допомагає усвідомити проблему, підсилює і підкріплює висновки, рішення, правильні думки [12].

Доцільними з огляду на сутність соціального загартування є також “викриття насильства і ненависті, яка полягає у збереженні пам’яті про жертви насильства через пресу, TV, книги, різні погляди допомоги жертвам з метою попередження майбутнього насильства”, показ позитивних зразків виходу із ситуації як нових моделей поведінки відповідно до прав людини [2]. Мало розкрити негатив, потрібно ще навчити знайти вихід з нього, розпізнати його в житті, захиститися від нього. Так, багато батьків в інтересах дитини виховують її ременем, стусанами, криками, контролем, не думаючи про насильство, шкоду для дитини такого виховання. Але і дитина, і батьки можуть не знати про інші методи виховання, про порушення прав і відповідальність за це. Тому потрібні як просвіта щодо прав і шляхів їх реалізації, так і критика, інформування про викриття насильства, порушення прав, покарання за це. Сьогодні це роблять силові структури і ЗМІ, в той час як педагоги про це не говорять і часто не знають. Використання такого інформування про приклади покарання і випадки порушень прав педагогами в роботі симулює до самозахисту, самопомоги. З іншого боку, таке масове інформування дітей може загальмувати випадки насильства і порушень прав у дитячому середовищі дітьми, їх батьками.

Діяльнісний підхід у педагогіці [6] вимагає проб і ігор для вправ з соціального загартування. Ці вправи можуть орієнтуватися на застосування знань – формування вмінь, емоційно-ціннісного досвіду, досвіду творчої діяльності, а ігри бути рольовими, сюжетними, діловими з прийомами обміну ролями, незакінченим сюжетом, необхідністю вибору і обґрунтування рішення, позиції, наділенням повноваженнями і відповідальністю тощо.

Якщо взяти до уваги сутність демократії як протилежності насильству і диктатурі, то на перше місце в соціальному загартуванні виходить створення рівних можливостей і навчання ними користуватися. Отже, потрібна інформація про реалізацію прав, можливостей, про моделі поведінки на засадах рівності і толерантності, культури миру як шляху захисту своїх прав. Тому створення гуманістичного середовища із залученням дітей до участі в прийнятті рішень щодо себе за моделлю, це визначений термін в спеціалізованій літературі, драбини участі Харта [10] в закладах освіти є доцільним для реалізації зразків демократії і протидії насильству. Опора на позитивне в людині

є основою для демонстрації поваги до неї і висунення на цій основі вимог до неї, адже вимоги можна ставити тільки тим, хто здатний їх виконати.

Таким чином, можемо говорити про методи соціального загартування: включення особистості до демократичних процесів і самоврядування, участі в прийнятті рішень щодо себе; опора на позитивне в людині з поєднанням вимог до неї, формулювання вимог, справедливих і доцільних для всіх; інформування про права людини, вміння ними користуватися, шляхи подолання проблем на основі позитивних моделей поведінки; рефлексія у формі фасилітації, діалогу, педагогічної підтримки; вправи–проби на застосування знань на практиці, набуття емоційно-ціннісного досвіду, досвіду творчої діяльності, ігри – рольові, сюжетні, ділові з прийомами обміну ролями, незакінченим сюжетом, необхідністю вибору і обґрунтування рішення, позиції, наділенням повноваженнями і відповідальністю тощо, приклад.

**Висновки.** Таким чином, можемо говорити про соціальне загартування як про принцип соціальної педагогіки, який полягає у залученні особистості до розв’язання проблемних соціальних ситуацій, які створюються штучно педагогом або беруться з реального життя, враховуючи ступінь самостійності особистості – за неї, спільно з нею, самостійно. Механізмом реалізації принципу є вольове подолання особистістю з різним рівнем сторонньої допомоги проблемних соціальних ситуацій. Напрямами реалізації соціального загартування є проблемні соціальні ситуації, реальні чи штучно створені соціальним педагогом на основі внутрішніх і зовнішніх протиріч у вихованні і розвитку особистості. Технологіями реалізації соціального загартування є педагогічна підтримка, проблемне навчання. Методами реалізації соціального загартування є проблемний виклад, інформування, евристична бесіда, фасилітація, проби і вправи (на застосування знань на практиці, набуття емоційно-ціннісного досвіду, досвіду творчої діяльності), залучення до самоврядування, демократії та її відстоювання, вимоги, ігри (рольові, сюжетні, ділові з прийомами обміну ролями, незакінченим сюжетом, необхідністю вибору і обґрунтування рішення, позиції, наділенням повноваженнями і відповідальністю), рефлексія, критика, покарання. **Перспективами подальших досліджень** є розробка змісту проблемних соціальних ситуацій, враховуючи вік особистості, її життєві кризи і кризи сім’ї, технологій реалізації соціального загартування з різними категоріями дітей та молоді, методик роботи з різних напрямків загартування, теорія заохочень і покарань тощо.



### *Література*

1. *Басов А. Н.* Педагогические условия социального закаливания старшекласников : дисс. ...канд. пед. наук : спец 13.00.06. "Теория и методика воспитания" / Басов А. Н. – Кострома : КГПИ, 1999. – 150 с.

2. Вступ до Прав людини. – Vienna : USIA Regiona. Programm Office, 1999. – 39 с.

3. *Газман О. С.* Воспитание и педагогическая поддержка детей / О. С. Газман // Народное образование. – 1998. – № 6. – С. 31–36.

4. *Комаров Э. Н.* Мироззрение М. К Ганди / Э. Н. Комаров, А. Д. Литман. – М., 1969. – С. 174–175.

5. *Липский И. А.* Социальная педагогика. Методологический анализ : уч. посіб. / Липский И. А. – М. : ТЦ СФЕРА, 2004. – 320 с.

6. *Лозова В. І.* Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ХДПУ, 2002. – 400 с.

7. *Малахов В.* Этика. Курс лекций / В. Малахов. – К., 1996. – 246 с.

8. *Михайловский А. А.* Профилактика употребления психоактивных веществ среди подростков-неформалов средствами социального закаливания / Михайловский Алексей Александрович дисс. ...канд. пед. наук : спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования". – Ярославль, ЯГПУ, 2006. – 191 с.

9. *Плясунова И. А.* Социальное закаливание как условие подготовки курсантов к преодолению кризисных состояний личности / И. А. Плясунова. – Режим доступа :

[http://vestnik.yspu.org/releases/pedagoka\\_i\\_psychology/14\\_6/](http://vestnik.yspu.org/releases/pedagoka_i_psychology/14_6/). – Назва з екрана.

10. Принципы партнерства в процессе участия как основа социального сотрудничества // Участие детей и молодежи в процессах принятия решений. – К. : UNICEF, 2002. – С. 24–25.

11. *Рожков М. И.* Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / М. И. Рожков, Л. В. Байбородова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 256 с.

12. *Трубавіна І. М.* Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія / І. М. Трубавіна. – Х. : Нове слово, 2007. – 395 с.

13. *Ушинский К. Д.* Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии / К. Д. Ушинский. – М. : ФАИР – Пресс : Грант, 2004. – 575 с. – (Из классического наследия педагогики).

14. [Ped.vclovar.ru/1728.html](http://Ped.vclovar.ru/1728.html). – Назва з екрана.